

МЕТАФОРА У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ І. В. ЖИЛЕНКО

Сардарян Каринна Гамлетівна,

канд. філол. наук, доц., докторант

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Розглянуто домінантні типи метафоричних перенесень у поетичних текстах І. В. Жиленко як основи образної системи твору. Увагу зосереджено на аналізі метафоричного вживання слів, що є конструктивним елементом мовної композиції поетичного тексту. Висвітлено композиційну роль метафори як інтегруючого засобу образності поетичного тексту, що дозволяє оцінити високий рівень поетичної майстерності мисткині.

Ключові слова: метафора, поетичний текст, асоціативна образність, креативність, ідіостиль, структурні компоненти тексту.

Актуальність даного дослідження визначається тим, що лінгвістичне вивчення метафори в поетичних текстах не лише як поетичного тропа, але й як одного з головних елементів мовної композиції тексту складає можливість з'ясування загальної образності мови художнього поетичного твору. Вивчення метафори як основи образної системи поетичного тексту суттєво доповнює уявлення про мову художніх поетичних текстів загалом. Актуальність визначається також особливою значимістю в сучасній науці міждисциплінарних досліджень на межі лінгвістики та літературознавства, коли дослідження створює єдине поле вивчення лексики, семантики, поетики, стилістики, мови художнього твору. Зазначена багатоаспектність сприяє найповнішому вивченню як оригінального поетичного тексту зазначеного автора, так і розкриттю специфіки метафори як основи мовної образності. **Наукова новизна** нашої розвідки обумовлена необхідністю дослідження поетичної мови І. В. Жиленко: оригінальний спадок поетеси є надто важливим для наукового вивчення.

Об'єктом дослідження є мова поетичних текстів І. В. Жиленко та основа її образності – метафора. В якості **предмета** дослідження виступають метафори поезій І. В. Жиленко, а також їх особлива художня роль у композиції окремих поезій.

Метою нашої студії є виявлення особливостей метафоричного вживання слів у поетичних текстах, визначення ролі метафор у мовній композиції поезій. Зазначена мета зумовлює розв'язання наступних **завдань**: виділити метафори у поетичних текстах І. В. Жиленко, виявити домінантні типи метафоричного перенесення слів, визначити значення метафоричного перенесення для створення загальної образності тексту, висвітлити композиційну роль метафор як засобу інтеграції образного поетичного тексту.

Асоціативна образність, метафоричність, okazіональність, звуко-сміслові зближення лексем як виразників поетичного тексту набули висвітлення в працях В. В. Виноградова, В. П. Григор'єва, Л. В. Зубової, С. Я. Єрмоленко, В. М. Жирмунського, С. Т. Золяна, Ю. С. Лазебника, Б. О. Ларіна, Ю. М. Лотмана, Ю. Б. Орлицького, О. О. Потебні, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицької, Е. І. Ханпіри та ін. науковців.

Поезіям І. В. Жиленко характерні асоціативність, багатоплановість, певна закодованість, неоднозначність кожного слова, тому вивчення ролі метафори в поетичних текстах поетеси має велике значення для вивчення процесів метафоризації. Дослідження метафори у тексті допомагає глибше зрозуміти природу та властивості цього тропу та якнайповніше розкрити стилістичну структуру художнього тексту.

Творчості І. Жиленко присвячені наукові розвідки М. Жулинського, Д. Дроздовського, М. Коцюбинської, Д. Кишинівського, В. Сулими, Г. Штона, М. Штолько. Між іншим, окремих досліджень, присвячених дослідженню поетики та стилістики поетичних текстів І. В. Жиленко ще не було.

Поетична мова І. В. Жиленко надзвичайна багата метафорами, які присутні в кожній її поезії. Поетеса активно використовує всі типи метафор, її авторські метафори розгорнуті, яскраві та влучні. Поетичні тексти вирізняються незвичайними асоціативністю, контекстуальною полісемією, смисловою виразністю, свободою вживання поетичних засобів, метафоричною насиченістю, поєднуваністю оксюморонних лексичних пластів. У поезіях мисткині присутні прості метафори; подвійні, які взаємопов'язані за смыслом, та органічно складають єдине ціле; розгорнуті метафори, що складаються з двох подвійних та можуть мати у своєму складі колоративний епітет:

*І лиш душі меланхолійний погляд
провидить все, коли годинник б'є.
Вступає дощ... Високий і безмежний.
Заслухатись його – небережно.
Розмиє дощ той нетривкий посуд,
в який тебе природою відлито,
яким тебе oddілено од світу,
і перелле в холодний білий сум
просторів... Але годі вже печалі,
бо нетерпляче галасує чайник.*

І славословить затишок цвіркун [Жиленко 2011].

У поетичному світі І. Жиленко метафора відіграє особливу роль: ліричні вірші, як правило, є найвищою мірою концентрованими з точки зору змісту і наповненості художніми засобами:

*В затінку чуда, в світлі надії
так і живемо. Веснам радієм.
Рано встаємо – будні чи свята.
В сінях у нас завелись ластів'ята.*

Після дощу багряніють черешні... [Жиленко 2010, 21]

Метафора є одним із важливих засобів творення поетичного ідіостилу письменниці, цей троп надає поетичному тексту високий ступінь образності, стислості форми і смислової насиченості, можливість різних інтерпретацій. У будь-якому поетичному тексті зростає інтегруюча роль метафори; метафора, як один із образотворчих засобів, є важливим конструктивним елементом мовної композиції поетичного тексту, оскільки поетична метафора пов'язує далекі один від одного поняття, створюючи яскраві, оригінальні образи з несподіваною внутрішньою формою:

*Осінній вітер. Птиця прокричить
І змовкне... І туман обляже птицю.
А я стою у білому плащі
під чорним деревом,
на котрім птиці сниться
весна. І в листя грукнуть каблучки.*

І листя мчить із шерехом трагічним [Жиленко 2010, 20].

Крім того, І. В. Жиленко у своїх поетичних текстах за допомогою метафори створює неочікувані асоціативно-образні відтінки, що надають додаткових смислових нашарувань семантиці слова, збагачують поезії креативністю, нестандартністю ("Вікно, розчинене у сад"):

*Чому з такою спрагою, з таким
дитинством я дивлюсь в твоє обличчя?" –
пита мене коханий. Крізь дощі
пройшов трамвай, од холоду горбатий.
А я собі наказую: "Мовчи!
Ніхто на світі не повинен знати,
що в цьому домі повному досад,
Я не людина, я – вікно у сад [Жиленко 2010, 20].*

Метафори і порівняння, засновані на однакових ключових словах, істотно розширюють значення одне одного. Метафора взаємодіє в тексті з метонімією. Чергування метафор і метонімії дозволяє добитися особливої емоційної виразності та образної насиченості поетичного тексту:

*Сотворіння світу. Серед печі
надимався з гордоців пиріг
Та зійшлися гості до обіду.
Сніг прийшов. І сорок шостий рік.
Тільки той, єдиний, необхідний,
не схотів тривожити поріг... [Жиленко 2011]*

Варто зазначити, що деякі метафоризовані слова поезій Ірини Володимирівни, які поза контекстом не мають метафоричного значення, набувають його та сприймаються як метафоричні. Звернемо увагу на образ-символ "вікна", який дістає свого подальшого розвитку та пояснення у прозових текстах письменниці ("Номо feriens: Спогади"). Цікавою є асоціація себе з вікном: "Я не людина. Я – вікно у сад". Ірина Жиленко пояснює, що для неї є вікно: "Вікно – дволикий Янус. Але обидва його лики – прекрасні. В часи моєї бездомності, коли я блукала Києвом – од вікна до вікна (од дива – до дива), тужно силкуючись розгледіти крізь тюль і рослини лик людського щастя, – я трималась за вікна, аби мене не змило дощем у чорну безодню відчаю. Я була "при вікні", як при багатті. Тому й не замерзла моя душа. В часи глухої буденної затурканості во чреві дому – один погляд у вікно був мені ковтком повітря, доторком прохолодної Божої долоні до чола. Виходом із безвиході. Я трималась вікна. Я була при вікні. Розчиненому. Тому і не приткнулась моя душа" [Жиленко 2011, 85].

Дійсно, вікно виступає засобом зображення підсвідомих філософсько-психологічних прагнень мисткині. "Вікно, розчинене у сад" – таку назву мала збірка поезій та один із віршів Ірини Володимирівни Жиленко, інша поезія – "Венеціанське вікно" мають пояснення авторської концепції у книзі спогадів:

"Венеціанське вікно" – неусвідомлена, яскрава радість метелика, що вирвався вперше у голубе небо.

"Вікно у сад" – становлення людської душі, аж до усвідомлення себе (і в житті, і в поезії) розчиненим вікном: *Я не людина. / Я – вікно у сад [Жиленко 2011, 319].*

Автокоментар мисткині з'ясовує та розкриває читачам саме її вікно як художньо-психологічний концепт, що визначає творчу індивідуальність Ірини Володимирівни Жиленко.

Отже, І. В. Жиленко подає у спогадах свою інтерпретацію вікна, воно у неї дволике, оскільки мисткиня наділяє його і тілом, і душею. "Тіло його золоте зігріває і кличе натомлених свободою. Душа його блакитна світить в'язням і "камерним" поетам".

Метафори дозволяють проводити паралелі між різними явищами, оскільки сполучають два плани поетичного тексту – образний та реальний; саме метафори допомагають створювати тексти з такою несподіваною внутрішньою формою, які читач не сплутає з творами інших авторів. Безумовно, метафори змушують читача повернутися до прочитаного ще раз, переосмислити текст та продумати свою інтерпретацію прочитаного, тобто метафора є додатковим фактором, акцентуючим увагу на тексті.

Метафори є одним із важливих структурних компонентів мовної композиції поетичних текстів, оскільки окремі з них пов'язують вірші в єдиний текст – поетичний цикл. Метафора дозволяє висловити ледь вловимі відтінки думки, передати складні смислові ходи, показати зв'язок між відмінними явищами:

*Із нині подивилась я в учора.
Крізь кольорові шиби коридора
переливався кольоровий сад.
А я під краном мила виноград.
І реготала – я зовсім дитина* [Жиленко 2011].

Дослідження метафори як основи образної системи поетичного тексту дозволяє повною мірою оцінити його поетичну оригінальність, є важливим для розвитку цілісного і комплексного аналізу художніх поетичних текстів у вітчизняній науці про мову художньої літератури.

Домінантними типами метафоричного перенесення значень слів у І. Жиленко є наступні. З контекстуальної точки зору домінуючими є метафори-порівняння, розкриті метафори (в яких розкрито те, що порівнюється, з чим порівнюється), подвійні метафори, метафори з використанням колоративних епітетів, метафори-метонімії, метафори-прикладки. Характерною особливістю поезії І. В. Жиленко є те, що найближчий контекст метафори надає свободу для різних тлумачень, тому вона не піддається точній інтерпретації; в поетичному світі Жиленко буквальна розшифровка метафор не становить необхідності. У недовомленості та свободі різних інтерпретацій полягає своєрідність метафори. Метафору не можна розглядати як просте поєднання двох слів: її значення завжди буде більше, ніж сума значень компонентів, що входять до її складу, а відсутність одного з компонентів метафори може бути засобом розширення значення чи необмеженості інтерпретацій. Одне і те ж слово в поезіях І. Жиленко може вживатися в тексті то в прямому, то в метафоричному значенні, тому, зустрічаючись в декількох варіантах – у різних метафорах і в прямому значенні, несе значне смислове навантаження. Метафори створюють образну основу поетичних текстів, гранично розширюючи сенс кожного вірша окремо, і забезпечуючи зв'язок між віршами. Таким чином, метафори представляються особливим оригінальним структуроутворюючим елементом мовної композиції поетич-

них текстів І Жиленко. Проявляючись у різних варіантах, метафори створюють єдиний образний простір і забезпечують стильову і смислову цілісність віршів. Метафори є своєрідними ключовими знаками поетичного тексту. Метафора дозволяє стисло через нестандартне, оригінальне поєднання слів зобразити той чи інший образ; ця стислість і виразність особливо важлива в поетичному тексті, порівняно невеликому за обсягом. Метафора також взаємодіє з метонімією: вони доповнюють один одного як елементи загальної образної системи тексту. При цьому метафора і метонімія, які засновані на тих самих словах, можуть бути абсолютно різними за значенням. Метафора є більш складним тропом, тому вона істотно доповнює і розвиває образ і думку, які окреслені метонімією або порівнянням.

Таким чином, метафора є найважливішим елементом мовної композиції тексту, що пов'язує різні рівні тексту – емоційно-образний і логічний, конотативний. Крім того, цей троп дозволяє короткою і ємною формулою висловити складний перебіг думки, тонкі відтінки значення. Метафора дозволяє ущільнити текст, зробити його максимально виразним. Метафоричні перенесення допомагають знайти точне найменування, конкретизувати, передати найтонші смислові нюанси і в той же час гранично розширити семантику слова, роблячи сприйняття тексту амбівалентним. Слово в художньому віршованому тексті набуває необмежених можливостей розвитку семантики, в поезії відбувається безперервне насичення слова конотаціями, неочікуваними з погляду загальноприйнятих мовних норм.

У поетичній метафорі з'єднуються слова, які в звичайній мові вважаються неподєднуваними; ця нестандартна сполучуваність дозволяє створювати неповторні образи в межах мінімальної синтагми. Аналіз метафор у поетичних текстах І. Жиленко може бути переконливим доказом того, що метафора є мікромоделлю художнього тексту; метафора і художній текст схожі за своєю сутністю, оскільки передають думки автора нестандартною, яскравою манерою.

Як ми вже зауважували, метафора є одним із своєрідних прийомів поезії І. Жиленко, тому аналіз метафоричного перенесення в поезії мисткині дозволяє значною мірою оцінити своєрідність її поетичної майстерності. Всебічне вивчення метафоричного перенесення сприяє найбільш повному розкриттю як оригінальності поетичного тексту, так і специфіки метафори як основи мовної його образності. Вважаємо перспективним подальше дослідження поетики творів І. В. Жиленко, оскільки багатоаспектність і комплексність вивчення мови поетичних текстів сприяє найбільш повному розкриттю оригінальності художнього тексту.

Сардарян К. Г., канд. філол. наук, доц., докторант

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды

Метафора в структуре поэтического текста И. В. Жиленко

Рассмотрены доминантные типы метафорических переносов в поэтических текстах И. В. Жиленко как основы образной системы произведения. Внимание сосредоточено на анализе метафорического употребления слов, которое является конструктивным элементом языковой композиции поэтического текста. Освещена композиционная роль метафоры как интегрирующего средства образности поэтического текста, что позволяет оценить высокий уровень поэтического мастерства поэтессы.

Ключевые слова: метафора, поэтический текст, ассоциативная образность, креативность, идиоматичность, структурные компоненты текста.

Sardaryan K. G., Ph. D., Associate Professor

Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda

Metaphor in the Structure of a Poetic Text of I.V. Zhylenko

In this article dominant types of metaphorical transfers in the poetic texts of I. Zhylenko as the basis of image structure of her pieces were considered. Attention is focused on the analysis of the metaphorical usage of words, which are the structural elements of the whole language composition of the poetic text. The article deals with a compositional role of the metaphor as an integrating mean of the image side of the poetic text, what gives the opportunity to estimate the high level of poetic mastery of the poetess.

Key words: metaphor, poetic text, associative image system, creativity, individual style, structural components of the text.

Література:

1. Арутюнова, Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1978. – Т.37. – № 4. – С. 333–343.
2. Дроздовський, Д. Поезія казкових сновидінь [Електронний ресурс] / Д. Дроздовський // ЛітАкцент. – 2001. – 11 трав. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2011/05/11/poezija-kazkovyih-snovydin>.
3. Жиленко, І. В. Антологія української поезії / І. Жиленко // Антологія української поезії, том шостий. – 2011– Режим доступу: <http://ukr-lit.net/nasha-biblioteka/1334-news/3510-antologija-ukrayinskoji-poeziyi-6.html>.
4. Жиленко, І. В. Казки буфетного гнома: поезії / Ірина Жиленко. – К. : Молодь, 1985.
5. Жиленко, І. В. Пори року: поезії / Ірина Жиленко. – К. : Укр. письменник, 1999. – 135 с.
6. Жиленко, І. В. Світло вечірнє : поезії / Ірина Жиленко. – К. : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ. – 2010. – 96 с.
7. Жиленко, І. Соло на сольфі: : поезії / Ірина Жиленко. – К. : Молодь, 1965. – 79 с.
8. Жиленко, І. Номо feriens : Спогади / Ірина Жиленко ; передм. М. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2011. – 816 с.
9. Жиленко, І. Чайна церемонія: поезії / Ірина Жиленко. – К. : Рад. письменник, 1990. – 159 с.
10. Жиленко, І. В отзвуке чуда : Избранное / Ирина Жиленко ; Перевод, предисловие Д. Кишиневского. – У. : Созвучие , 2010. – 113 с.
11. Жулинський, М. Та, що молиться Богові віршами / М. Жулинський // Жиленко І. Євангеліє від ластівки: вибр. твори. – 2-е вид. – К.: Пульсари, 2006. – С. 4–30.
12. Кишинівський, Д. Миновали Святого Ілью... (Из Ирины Жиленко) / Д. Кишинівський // Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=1931>
13. Коцюбинська, М. Вікно у сад: "Вибране" Ірини Жиленко / М. Коцюбинська // Мої обрії: У 2 т. – Т. 1. – С. 106–122.
14. Сардарян, К. Г. Епістолярії Ірини Жиленко в біографічному та історико-культурному контексті : монографія / Каринна Гамлетівна Сардарян. – Донецьк : "Ноулідж", 2014. – 216 с.
15. Черняева, А. Ю. Синестезия как объект междисциплинарных исследований / А. Ю. Черняева [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.sworld.com.ua/konfer26/412.pdf>.
16. Штолько, М. А. Фемінність поезії Ірини Жиленко / М. А. Штолько // Поетичний клуб. – Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=61&type=critiques>.

Стаття надійшла до редакції 28.03.14